

Omgaan met cultuurwaarden

Onderzoek naar de cultuurhistorische betekenis van kunstwerken, waterkeringen
waterstaatsgebouwen, molens en gemalen in het beheersgebied van het
Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden

Landschapsstudies 63

maart 2006

l a n t s c h a p

Adviesbureau voor landschap en cultuurhistorie

Herenstraat 19
4175 CC Haften
tel 0418-594141
fax 0418-594143
www.lantschap.nl

Omgaan met cultuurwaarden: eindrapportage

Inhoud

1. Inleiding
2. Werkwijze
3. De resultaten van het onderzoek
 - 3.1 De catalogus
 - 3.2 Het publieksrapport
 - 3.3 De beleidsnota
4. Samenwerking

bijlage 1: voorbeeld van een achtergronddocument

bijlage 2: voorbeeld van de beschrijving van een ensemble

Het project is uitgevoerd door:

Wijnand Bloemink (bouwhistorie)
Nikki Brand (historische geografie)
Elyze Storms-Smeets (historische geografie)
Adriaan Haartsen (projectleider)

1. Inleiding

Op 23 juni 2005 ontving Bureau Lantschap van de projectcoördinator, de heer ir. J.E.F. Landman, opdracht tot het uitvoeren van het project 'Omgaan met cultuurhistorisch waardevolle waterstaatsobjecten door HDSR'. Het onderzoek bestond uit drie delen: in de eerste plaats het inventariseren van cultuurhistorisch waardevolle waterstaatkundige objecten die (mede) in eigendom zijn van het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden. In de tweede plaats hield de opdracht in een publieksvriendelijk rapport te schrijven over de waterstaatkundige geschiedenis en de aspecten in het huidige landschap die daarvan nog getuigen. In de derde plaats is gevraagd een bijdrage te leveren aan een beleidsnota over dit onderwerp.

Het onderzoek is uitgevoerd in de periode september 2005 tot januari 2006. Het heeft geresulteerd in een drietal producten:

- Een catalogus, bestaande uit een digitaal databestand van cultuurhistorisch waardevolle elementen. De elementen zijn in een excel-bestand weergegeven; per element is een aantal gegevens ondergebracht, zoals ligging, de ouderdom, de cultuurhistorische waardering en een korte beschrijving. Ook is het advies in de tabel opgenomen: behoud of hersteld, recreatief medegebruik, publieksvoorlichting. Alle elementen in de lijst bevatten een hyperlink met achtergrondinformatie, een motivering van de waardering en (indien van toepassing) een toelichting op het advies. De tabel bestaat uit twee onderdelen: het eerste bevat 84 elementen die in eigendom en/of beheer zijn bij De Stichtse Rijnlanden, het tweede bevat ongeveer 50 elementen die niet in eigendom en beheer zijn, maar die wel van grote betekenis zijn voor de geschiedenis van het waterbeheer of die deel uitmaken van een waardevol ensemble waarin wél elementen voorkomen die in eigendom en beheer zijn.
- Een publieksrapport met een omvang van ruim 22.000 woorden en ongeveer 50 afbeeldingen. In het rapport zijn de wording en de geschiedenis van het waterbeheer van het gebied van De Stichtse Rijnlanden beschreven. Het rapport leent zich om – met wat aanpassingen en aanvullingen – te worden gedrukt voor verspreiding onder geïnteresseerden binnen en buiten het hoogheemraadschap.
- Een voorstel voor een beleidsnota van het hoogheemraadschap over het omgaan met de cultuurhistorische waarden in het gebied.

Het beheersgebied van het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden. Bron: www.hdsr.nl

Water en cultuurhistorie

De wordingsgeschiedenis van Nederland is sterk verweven met de manier waarop we met water zijn omgegaan. Het is immers een geschiedenis van voortdurend aanpassen aan gewijzigde omstandigheden, van voortdurend proberen het hoofd boven het stijgende water te houden. Ons land kent wat dat betreft een lange traditie. De oudste terpen en dijken werden in het noorden van ons land al opgeworpen vóór het begin van de jaartelling. De Romeinen legden de eerste grote waterstaatkundige werken aan: de Drususgracht en de gracht van Corbulo.

In het beheergebied van het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden was de aanleg van doorgaande dijken langs de rivieren van grote betekenis. Met de bouw van dijken en dus met het weren van de invloed van het buitenwater in het binnendijkse gebied begon ook de zorg voor de beheersing van het binnenwater. Dit deed zich met name voelen in de veengebieden.

In de Middeleeuwen zijn de veenmoerassen die een groot deel van Nederland bedekten, zoals in de Lopikerwaard en het Land van Woerden, in hoog tempo ontgonnen. Toen de boeren zich in het veengebied gingen vestigen had dit grote gevolgen voor de omgeving. Om het land te kunnen bewerken moest het eerst ontwaterd worden. Er werden daarom sloten gegraven om het regenwater af te voeren en om het grondwaterpeil te laten dalen.

Het in cultuur brengen van een veengebied gaat echter onvermijdelijk gepaard met bodemdaling. De beheersing van het binnenwater werd door de dalende bodem en de stijgende zeespiegel dus een steeds groter probleem. Vrije afstroming naar de rivieren werd vervangen door opvang van water in grotere weteringen met lozingspunten in de vorm van klepduikers of sluizen. Later voegden nieuwe ontwikkelingen, zoals de poldermolen en het gemaal, ook weer nieuwe landschapselementen toe aan de natte infrastructuur van ons land, zoals molenweteringen, boezems en afwateringskanalen.

De dam in de Hollandsche IJssel 'Die nieuwe dam' was al bijna 250 jaar oud toen deze prachtige kaart in 1520 werd gemaakt. Links zien we de uitmonding van de Vaartsche Rijn in de Lek en de verbinding met de Hollandsche IJssel bij kasteel Gein. Onder ligt de stad IJsselstein. Bron: cd-rom Het Groene Hart in Kaart, uitgegeven in 2000 door Streekarchief Hollands Midden.

Cultuurhistorische elementen en structuren zijn belangrijke aspecten van stad en landschap. Ze dragen bij aan de herkenbaarheid, ze vormen oriëntatiepunten en ze dragen ertoe bij dat bewoners en

bezoekers zich met een stad of een streek kunnen identificeren. De omgang met het water heeft het Nederlandse landschap gevormd en heeft geleid tot een unieke inrichting en vormgeving van ons land. De grote verscheidenheid aan wateren en watergebonden elementen, zoals sluizen, dijken, gemalen en molens, verlenen het Nederlandse landschap zijn bijzondere internationale betekenis. Het is daarom verheugend dat waterschappen en hoogheemraadschappen de afgelopen jaren zoveel energie steken in het formuleren van nieuw beleid om de cultuurhistorische betekenis van hun wateren en watergebonden elementen nog beter tot zijn recht te laten komen.

Het initiatief van het Hoogheemraadschap komt op een moment dat de maatschappelijke belangstelling sterk groeit voor cultuurhistorie en landschap en, in het verlengde daarvan, voor de identiteit en het eigen karakter van de dagelijkse leefomgeving. Deze belangstelling heeft onder meer geleid tot de nota Belvedere (1999), die mede door het ministerie van Verkeer en Waterstaat is uitgebracht. In deze nota wordt de nadruk gelegd op het tweesporenbeleid: enerzijds behoud, anderzijds ontwikkelingsgericht omgaan met cultuurhistorische waarden.

2. Werkwijze

Niet alle waterstaatkundige elementen in het beheersgebied van het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden zijn in het kader van dit project beschreven en gewaardeerd. Bij het onderzoek is volgens de volgende stappen gewerkt:

- ❑ Samen met medewerkers van het hoogheemraadschap is een voorlopige lijst met elementen opgesteld. De selectie beperkt zich tot de waterstaatsobjecten die (mede) eigendom zijn van het hoogheemraadschap en bestaan uit waterstaatsgebouwen, sluizen, gemalen, stuwen, inlaatwerken, molens, dijken, peilscheidingen en kades.
- ❑ Op grond van secundaire informatie (literatuuronderzoek, kaartvergelijking) en veldwerk is de lijst aangevuld met verschillende gebouwde en niet-gebouwde elementen (dijken, boezems, molenplaatsen, kades en waterlopen) die van belang zijn voor de geschiedenis van het waterbeheer en/of deel uitmaken van waardevolle ensembles.
- ❑ De elementen zijn bezocht en gefotografeerd; gegevens zijn genoteerd voor de beschrijving, waardering en het advies.
- ❑ De elementen zijn beschreven in een concept excel-tabel en van achtergronddocumenten voorzien.
- ❑ Op grond van literatuurstudie en de veldervaringen is een concept publieksrapport geschreven over de wording van het gebied, de bewoningsgeschiedenis, de geschiedenis van het waterbeheer en de verschillende waterstaatkundige elementen.
- ❑ Beide concepten zijn besproken in twee vergaderingen van de begeleidingsgroep en van commentaar voorzien. Ook kwamen tijdens de bespreking de hoofdlijnen van de beleidsnota aan de orde.
- ❑ De concept-beleidsnota is besproken in het dagelijks bestuur van het hoogheemraadschap.
- ❑ Tenslotte zijn de opmerkingen bij de verschillende concepten verwerkt tot definitieve producten.

3. De resultaten van het onderzoek

De verschillende waterstaatsgebouwen, waterkeringen, molens, gemalen, inlaatwerken en andere watergebonden landschapselementen in het hoogheemraadschap zijn beschreven op grond van hun voorkomen, ligging, functie, type, ouderdom.

Vervolgens is de cultuurhistorische, landschappelijke en bouwhistorische betekenis bepaald.

Hierbij is gekeken naar twee aspecten, namelijk in de eerste plaats naar de eigen, intrinsieke betekenis van het element, en in de tweede plaats naar de relatie van een element met zijn omgeving. Dit laatste aspect hebben we aangeduid met 'context'.

Bij de eigen betekenis zijn aspecten als zeldzaamheid en kenmerkendheid van de elementen en structuren. Een afgedamde riviertak bijvoorbeeld, zoals de IJsseldam bij het Klaphek, is niet alleen binnen het hoogheemraadschap, maar ook nationaal en internationaal zeldzaam. Polderkades en molenweteringen daarentegen zijn niet zeldzaam, maar wel heel kenmerkend voor laag Nederland. Daarnaast is gekeken naar de 'context', dat wil zeggen de mate waarin de waterstaatkundige objecten de vormgeving en inrichting van de omgeving hebben beïnvloed. Dit kunnen we omschrijven als de 'cultuurhistorische zeggingskracht'. Ook vormen van samenhang, bijvoorbeeld een inlaatsluis met een inundatiekanaal als onderdeel van het 'militaire landschap' van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, zijn bij het aspect 'context' benoemd. Op deze wijze wordt niet alleen de historische waarde van een element beoordeeld, maar ook de cultuurlandschappelijke betekenis.

Tenslotte is gekeken naar de toegankelijkheid van de objecten en zijn adviezen geformuleerd voor behoud, beheer en eventuele ontwikkeling.

De adviezen

Veel elementen verkeren in prima staat. In deze gevallen is een advies als 'huidig beheer voortzetten in de tabel opgenomen. In sommige gevallen is achterstallig onderhoud aangetroffen, dan zijn bijvoorbeeld aanbevelingen gedaan voor herstel van delen van het metselwerk. Vaak betreffen de adviezen maatregelen om de beleefbaarheid van het element te vergroten en de betekenis die het heeft of heeft gehad in het waterbeheer te verduidelijken. Op veel plaatsen zijn al informatieborden geplaatst op grond van adviezen die enige jaren geleden door het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap zijn gegeven. Wij stellen voor hieraan een bescheiden uitbreiding te geven.

Op enkele plaatsen komen op korte afstand van elkaar diverse cultuurhistorisch waardevolle waterstaatkundige elementen voor. Deze nodigen uit om een toeristische wandeling uit te zetten die deze elementen met elkaar verbindt. Dit zou een waardevolle aanvulling vormen op de beide routes 'Fietsen langs dijken, gemalen en sluizen', die het hoogheemraadschap in 2005 heeft gepubliceerd.

Tijdens het veldwerk zijn tal van elementen aangetroffen waarvan de bouwkundige staat niet optimaal is. Toch hebben wij maar in enkele gevallen geadviseerd een restauratie uit te voeren. Waar wij dit niet hebben gedaan betreft het onder meer elementen die hun functie hebben verloren en waarvan hun huidige, wat vervallen toestand een grotere zeggingskracht heeft dan de element in gerestaureerd vorm zouden hebben.

Vervallen inlaatwerk in de uiterwaarden bij Elst

Een aparte problematiek vormen de elementen waarvan er verschillende, vrijwel identieke exemplaren voorkomen, zoals de schutsluisjes aan de voet van de Utrechtse Heuvelrug en de peilschaalhuisjes aan de Lekdijk. Al deze elementen tip-top restaureren dient geen doel. In dergelijke situaties volstaat restauratie van een of twee exemplaren en duidelijk maken dat ze model staan voor tal van andere, soortgelijke objecten. Om af te bakenen hoe het beste met – bijvoorbeeld – de peilschaalhuisjes kan worden omgegaan zijn twee aspecten van belang: de staat waarin ze verkeren; en het beeld dat ze geven van de oorspronkelijke verschijningsvorm van dergelijke huisjes. De moderne geïmpregneerde houten dakjes op een drietal peilschaalhuisjes bieden ongetwijfeld een optimale bescherming, maar maken het een bezoeker volstrekt onmogelijk zich een beeld te vormen van hoe een dergelijk huisje vroeger heeft gefunctioneerd. Een compromis zou misschien kunnen worden gevonden door het hout te vervangen door hardglas waardoor zowel het huisje beschermd is en gevrijwaard wordt voor vervuiling door allerlei zwerfvuil, maar ook het beeld leesbaar blijft. Overwogen kan worden niet alle huisjes zo te behandelen. Het zou namelijk een kostbare aangelegenheid worden en daar waar de peilschalen zijn verdwenen, is een dergelijke renovatie onnodig omdat het toch geen goed informatief beeld geeft. Beter is het twee peilschaalhuizen uit te kiezen, bijvoorbeeld die bij Amerongen en die bij Jaarsveld. De andere peilschaalhuisjes zouden dan kunnen blijven zoals ze zijn, waarbij wordt volstaan met het herstel van het muurwerk en het schoonmaken van de huisjes. Met borden zou dan kunnen worden verwezen naar de volledig gerestaureerde huisjes. Bij deze huisjes kunnen informatieborden met een kaart worden geplaatst, die de geïnteresseerde toerist informeren over deze bijzondere waterstaatkundige objecten.

Peilschaalhuisje in Jaarsveld

3.1 De catalogus: tabel en achtergronddocumenten

De catalogus bestaat uit een digitaal databestand van de geselecteerde waterstaatkundige objecten. Deze items zijn in een excel-tabel weergegeven; per item is een aantal gegevens ondergebracht, zoals

ligging, ouderdom, functie, waardering en het advies. De elementen vormen de rijen in de tabel, terwijl verticaal (in de kolommen) de eigenschappen zijn weergegeven.

De excel-tabel is verdeeld in twee bladen (in de werkbalk onder de tabel): een blad 'eigendom of beheer', waarin de elementen staan die in eigendom en/of beheer zijn bij De Stichtse Rijnlanden, en een blad 'context'. Deze elementen zijn niet in eigendom en/of beheer, maar zijn wel van belang voor de geschiedenis van het waterbeheer of vormen een waardevol ensemble met elementen die wel in eigendom en/of beheer zijn.

Per element in de lijst worden de volgende gegevens genoteerd:

- Identificatienummer
- Naam
- Type
- Locatie
- Oorspronkelijke functie
- Behoort het tot een ensemble
- Ouderdom
- Cultuurhistorische waardering
- Toegankelijkheid
- Advies voor behoud, beheer of ontwikkeling
- Korte omschrijving

Toelichting bij de eigenschappen (kolommen):

- ❑ Identificatienummer: doorlopende nummering, correspondeert met de nummering op de bijgevoegde, digitale topografische kaarten.
- ❑ Naam: de naam waaronder het element bekend staat.
- ❑ Type: bijvoorbeeld sluis, dijk, molen, gemaal.
- ❑ Locatie: het dorp of de stad waar het element bij of in ligt.
- ❑ Oorspronkelijke functie: waar dient het element voor of, ingeval van functieverandering, waar heeft het element bij de aanleg voor gediend.
- ❑ Ensemble: een element kan deel uitmaken van een groter ruimtelijk of functioneel geheel.
- ❑ Ouderdom: zo nauwkeurig mogelijk. Als van een gemaal bekend is dat het in 1884 gebouwd is dan wordt dat in de tabel opgenomen. Sommige elementen zijn echter niet zo duidelijk te dateren, in zo'n geval wordt een globale datering gebruikt.
- ❑ Cultuurhistorische waardering: aangegeven wordt welke cultuurhistorische betekenis aan het object wordt gehecht.
- ❑ Toegankelijkheid: is het object voor het publiek toegankelijk of niet.
- ❑ Advies: ligt het accent bij het betreffende object op het behoud van de cultuurhistorische kwaliteit, kan er iets verbeterd worden aan het beheer of is het opportuun om ontwikkeling voor te stellen (bijvoorbeeld natuurontwikkeling of recreatief medegebruik).
- ❑ Korte omschrijving van het object.

De nummers in de tabel corresponderen met digitale kaarten die bij het rapport zijn gevoegd: een kaart met puntelementen en een kaart met lijnvormige elementen.

Doorklikken voor extra informatie

Van alle objecten in de tabel is een hyperlink gemaakt. Als men hierop klikt komt het achtergrond-document in beeld dat met deze hyperlink correspondeert. De achtergronddocumenten hebben alle dezelfde structuur. De naam van het element, een foto of een relevant kaartfragment, eventueel nog nadere historische informatie (aanvullend op datgene wat al in de tabel van de catalogus is opgenomen) worden in het document opgenomen. In een tabel wordt aangegeven hoe de waardering tot stand is

gekomen. Waar nodig wordt ook het advies toegelicht. Tenslotte wordt in het achtergronddocument verwezen naar literatuur en mogelijke andere bronnen.

Het voordeel van deze wijze van presenteren van de gegevens is dat alle informatie overzichtelijk bij elkaar staat, dat er met de zoekfunctie gewerkt kan worden en dat er selecties gemaakt kunnen worden. Door de hyperlinks kan men snel de achtergrondinformatie raadplegen. Als zo'n link wordt aangeklikt komt achtergrondinformatie over het object in beeld. Als men het achtergronddocument weer wil verlaten om terug te keren naar de tabel kan men de pijl in het linker deel van de werkbalk aanklikken. De tabel kan zonder aanvullende software worden gebruikt en op het interne netwerk worden gezet. Bovendien kan er later informatie toegevoegd of gewijzigd worden.

Naast deze achtergrondinformatie over de elementen in de tabel zijn ook enkele links gemaakt naar achtergronddocumenten over ensembles, zoals de Oude en de Hollandse Waterlinie, de peilschaalhuisjes en bijzondere waterstaatkundige situaties.

3.2 Het publieksboek

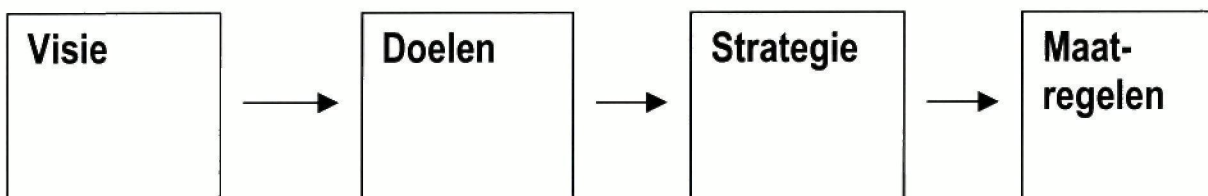
Naast deze inventarisatie is door Bureau Lantschap een rijk geïllustreerd rapport opgesteld, met als titel: *Duizend jaar waterbeheer in de Stichtse Rijnlanden*. Het rapport omvat ruim 60 pagina's met tussen de 50 en de 60 afbeeldingen. In de tekst wordt een beeld gegeven van de wijze waarop het gebied is ontstaan en de rol die het water in de geschiedenis van het landschap heeft gespeeld en nog steeds speelt. Want niet de geschiedenis is het uitgangspunt, maar het huidige landschap en wat we vandaag nog terug kunnen vinden van de lange historie van de omgang met het water. Tenslotte worden de lijnen uit het verleden doorgetrokken naar de toekomst, waarin kort de nieuwe wateropgaven aan de orde komen. Het publieksboek is als volgt ingedeeld:

Voorwoord van de heer ir. D. Vergunst, dijkgraaf van De Stichtse Rijnlanden

1. Water en cultuurhistorie
 2. De natuurlijke wordingsgeschiedenis
 - 2.1 Het Pleistoceen
 - 2.2 Het Holoceen
 3. Bewoning in de prehistorie en vroeghistorische tijd
 - 3.1 Prehistorie en Romeinse tijd
 - 3.2 Bewoning in de Vroege Middeleeuwen
 4. De grote ontginningen
 - 4.1 Vrije opstrek en cope-ontginningen
 - 4.2 De Lopikerwaard
 - 4.3 Schalkwijk en Langbroek
 - 4.4 Het Land van Woerden
 - 4.5 Het veengebied ten noorden van Utrecht
 5. Waterbeheer door de eeuwen heen
 - 5.1 De strijd tegen het buitenwater
 - 5.2 Het beheer van het binnenwater
 - 5.3 Het onderhoud van de waterkeringen
 6. Water en defensie
 7. Vaarwegen
 8. Molens, sluizen en gemalen
 - 8.1 Molens
 - 8.2 Sluizen en stuwen
 - 8.3 Gemalen
 9. Omgaan met cultuurhistorische waarden
- Literatuur

3.3 De concept-beleidsnota

Om het beleid van het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden ten opzichte van cultuurhistorische waarden te bepalen kunnen de volgende onderdelen worden onderscheiden, van abstract naar concreet: visievorming, doelen formuleren, strategieën uitstippelen en maatregelen uitvoeren. Bij al deze onderdelen is het van belang de ingelanden te betrekken en te informeren.

Draagvlak: informatie en participatie

Visie

Cultuurhistorie is - net als natuur en milieu - een communaal goed: het is van ons allemaal en we zijn er allemaal verantwoordelijk voor. De wijze waarop we die verantwoordelijkheid gestalte kunnen geven verschilt per organisatie. De vele cultuurhistorisch waardevolle elementen en structuren in het beheersgebied van De Stichtse Rijnlanden geven het hoogheemraadschap een bijzondere positie als het gaat om het behouden en beter beleefbaar maken van het 'watererfgoed'. Uit de bereidheid om de adviezen op te volgen blijkt de ambitie. Ambitie hangt ten nauwste samen met visie. In aanvulling op de visie op het waterbeheer kan de visie van HDSR op het omgaan met watergebonden cultuurhistorie in de volgende punten worden samengevat:

- HDSR beschouwt de watergebonden cultuurhistorie als onderdeel van zijn identiteit als waterschap.
- Cultuurhistorie is geen kerntaak van het waterschap. Wel heeft HDSR verantwoordelijkheid voor het watererfgoed in zijn gebied, in het bijzonder waar sprake is van eigendom en/of beheer.
- HDSR wil een voorbeeldfunctie vervullen als zorgvuldig beheerder van het huidige én het toekomstige watererfgoed.

Doelen

Erkennen dat cultuurhistorie een verantwoordelijkheid van het waterschap is betekent dat doelen moeten worden geformuleerd voor het omgaan met de cultuurhistorische waarden. Zo zijn er vele elementen die een goede illustratie vormen van de geschiedenis van het waterbeheer. Deze geschiedenis kan beter worden verteld en beleefbaar gemaakt. Ook zijn er per regio verschillende accenten in de wijze waarop met het water is omgegaan. In de Lopikerwaard vallen bijvoorbeeld de wateringen, gemalen en boezems op, terwijl aan de flanken van de Utrechtse Heuvelrug de kleine vaarten en schutsluisjes kenmerkend zijn. De doelen die HDSR met het omgaan met cultuurhistorisch waardevolle waterstaatsobjecten wil bereiken kunnen als volgt worden geformuleerd:

- Behouden en versterken van cultuurhistorische waarden van het watererfgoed
- Zichtbaar houden van de rol van het water en – vooral – van het waterbeheer in de geschiedenis van het beheersgebied
- Informeren over en tonen van de waardevolle cultuurhistorische elementen
- Met het watererfgoed benadrukken van de regionale diversiteit.

Foto van het gemaal Vleuterweide in aanbouw (januari 2006): een cultuurhistorisch element van de toekomst.
Foto: De Stichtse Rijnlanden.

Strategie

De cultuurhistorisch waardevolle waterstaatsobjecten en structuren in eigendom en/of beheer bij HDSR moeten zodanig worden beheerd dat de historische betekenis gewaarborgd blijft. Om dit en de hierboven geformuleerde doelen te bereiken kunnen verschillende strategieën worden ontwikkeld. De strategieën die HDSR wil volgen kunnen worden samengevat in de volgende punten:

- Waardevolle elementen zoveel mogelijk in eigendom en eigen beheer houden
- Bij vervreemding van waardevolle elementen zorgen voor veiligstelling van de cultuurhistorische waarden
- Regionale benadering: kenmerkende elementen voor een regio behouden en versterken
- Ensemble benadering: mede verantwoordelijkheid nemen voor elementen die geen eigendom zijn maar die onderdeel zijn van een waardevol ensemble
- Planmatige aanpak: vastleggen van te nemen maatregelen voor behoud en versterking in meerjarenplannen
- Waar mogelijk samenwerken met andere partijen
- Zoveel mogelijk de waardevolle elementen aan de burgers laten zien en meeleven.

Bij de planmatige aanpak is van belang te onderscheiden wat kan worden meegenomen in het reguliere beheer en onderhoud en wat als extra voor cultuurhistorie geldt.

Maatregelen

De gegeven adviezen en gekozen strategieën leiden niet vanzelf tot het bereiken van de doelen. Hiervoor zullen concrete maatregelen moeten worden genomen en dat overeenkomstig de strategie op planmatige wijze. Van belang is hierbij te onderscheiden welke maatregelen kunnen worden meegenomen bij het reguliere beheer en onderhoud en welke maatregelen als extra voor cultuurhistorie en het tonen ervan gelden. Voor de formulering en prioritering van maatregelen en de planning in de tijd is een Plan van Aanpak nodig waarbij rekening moet worden gehouden met de gekozen strategieën. Voorts zal het plan moeten vermelden met welke partijen kan worden samengewerkt. In de

Voorjaarsnota 2007 zal voor de uitvoering van de maatregelen overeenkomstig het Plan van Aanpak jaarlijks een bedrag worden opgenomen. Het Plan van Aanpak zal daarom parallel aan de Voorjaarsnota worden opgesteld en gelijktijdig worden vastgesteld.

Vooruitlopend op en als suggestie voor het Plan van Aanpak is een aantal cultuurhistorisch hoog scorende, relatief goedkope en vrij eenvoudig te realiseren maatregelen geselecteerd. Een aantal hebben vooral betrekking op voorlichting aan het publiek. Deze selectie luidt als volgt:

- ❑ restauratie van één van de sluisjes aan de voet van de Heuvelrug, bijvoorbeeld de schutsluis in het kanaal door Wulverhorst.
- ❑ herstel van in ieder geval één sprengensysteem in Driebergen of Doorn.
- ❑ inrichten van een waterschaps-infocentrum in Jaarsveld of in Schalkwijk (op een plaats met veel cultuurhistorische elementen), waar het publiek kennis kan maken met de vele aspecten van duizend jaar waterbeheer.
- ❑ toeristische route langs waterstaatkundige elementen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie
- ❑ inrichten van een historische waterstaatswandeling langs de verschillende waterstaatkundige elementen in en bij Vreeswijk.
- ❑ restauratie van de sluis in de Kromme Rijn bij Cothen.
- ❑ restauratie en toegankelijk maken van één of twee peilschaalhuisjes.
- ❑ plaatsing van enkele nieuwe informatieborden, bijvoorbeeld bij de IJsseldam, bij de Benschopse boezem.
- ❑ het uitschrijven van een prijsvraag voor 'Kunstwerk 1122' op de plaats van de dam in de Kromme Rijn.
- ❑ Waaiersluis in de Hollandsche IJssel beter toegankelijk maken en samen met het Hoogheemraadschap van Schieland en van de Krimpenerwaard en de gemeente Gouda een historische waterstaatswandeling inrichten.
- ❑ Infopaneel of maquette plaatsen (samen met de gemeente) bij de uitwatering Wiel en Vogelzang.
- ❑ het beheersgebied van de Stichtse Rijnlanden is uniek omdat zowel de Oude Hollandse Waterlinie (bij Woerden) als de Nieuwe Hollandse Waterlinie (bij Bunnik) de veel oudere waterlinie, de Romeinse limes, snijden. Via publieksmanifestaties kan de bijzondere status van deze plaatsen nader worden toegelicht.

Cultuurhistorie in waterplannen

De tabel met waarderingen en adviezen is niet alleen bedoeld voor de op beheer en onderhoud gerichte afdelingen. Ook de afdelingen die zich bezig houden met planvorming voor het oppervlaktewaterbeheer kunnen hun bijdrage leveren aan het bereiken van de geformuleerde doelen. Voor een verantwoorde besluitvorming zal daarom in deze plannen een expliciete afweging moeten plaatsvinden tussen de belangen van de waterhuishouding en de cultuurhistorie voor die elementen en structuren waarvoor in deze inventarisatie als advies is gegeven: huidig beheer voortzetten, huidige staat handhaven, herstellen, recreatief ontsluiten of restaureren.

4. Samenwerking

Het onderzoek is uitgevoerd door Bureau Lantschap in Haften en werd begeleid door een projectgroep, bestaande uit: Gerard Vrolijk (projectleider), Ed Kramer, Jan Smorenburg, Cor Vos en Wim de Wit (medewerkers van De Stichtse Rijnlanden) en Ted van Keulen (lid van het Dagelijks Bestuur van HDSR). Projectcoördinator was de heer ir. J.E.F. Landman (Waternet).

Wij zijn de leden van de projectgroep veel dank verschuldigd voor de vele nuttige suggesties, op- en aanmerkingen die wij van hen mochten ontvangen.

Bijlage 1. Voorbeeld van een achtergronddocument

Naam element: Inlaatwerk van de Kromme Rijn in de Lekdijk te Wijk bij Duurstede

1. Toelichting: Het inlaatwerk is gebouwd in 1865-'66 naar ontwerp van jonkheer J.F. van Thije Hannes en J.A. Schuurman en is verbeterd in 1875 en 1880. De sluis diende om water uit de Lek in de Kromme Rijn te kunnen inlaten voor het inunderen van landerijen voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het was één van de hoofdinlaatpunten, van waaruit de verschillende inundatiekommen onder water gezet konden worden. Tegenwoordig wordt water ingelaten voor het Kromme Rijngebied, de Utrechtse stadsgrachten en de Vecht. Achter de inlaat ligt een kwelkom, bedoeld om tegendruk te geven in geval van hoog water. Een tweede kunstwerk, een stuw, regelt de inlaat vanuit de kwelkom naar de Kromme Rijn. De beide stuwen liggen overigens niet in de oude loop van de Kromme Rijn. De oude bedding liep langs de westkant van de oude binnenstad. In de dijk, tussen het kasteel en de binnenstad, zat een inlaatsluis die de Kromme Rijn van water voorzag. Deze sluis is in het dijklichaam bewaard gebleven.
2. Waardering intrinsiek
 - Zeldzaamheid: hoog
 - Kenmerkendheid: hoog
 - Gaafheid: hoog
 - Architectuur: hoog

3. Waardering context
 - Samenhang: met Lekdijk, binnenstad Wijk bij Duurstede, kwelkom, stuw, overige elementen van de Hollandse Waterlinie, stadsgrachten Utrecht, Vecht
 - Structurerende werking: middel
 - Gaafheid omgeving: hoog
4. Totaalwaardering (cultuurhistorische betekenis): hoog
5. Toegankelijkheid: goed, infobordje aanwezig.
6. Advies: huidig beheer voortzetten

Bijlage 2. Voorbeeld van een ensemble

Ensemble: de uitwatering van de polders Wiel en Vogelzang ten zuiden van Lopik.

De heul en erachter (het witgepleisterde huis) het voormalige stoomgemaal

1. Geschiedenis

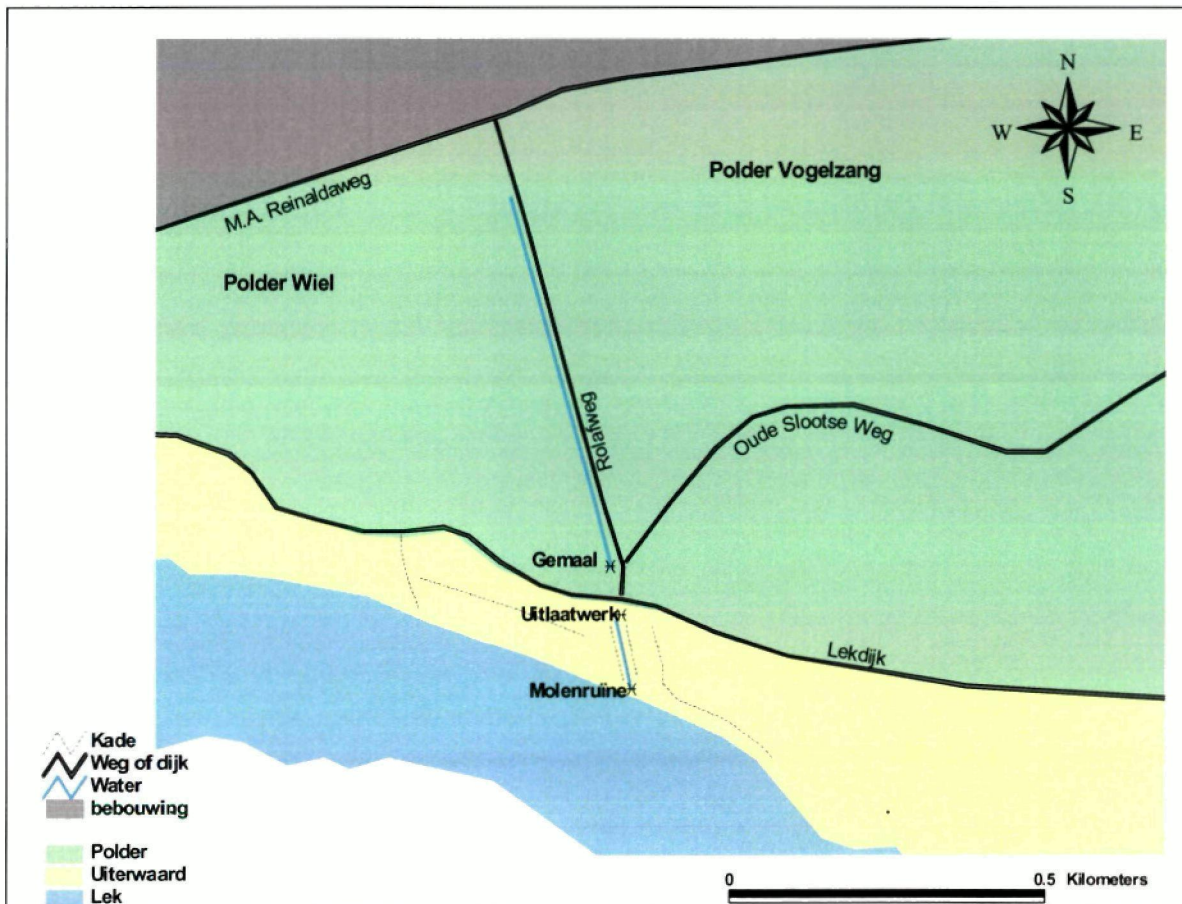
Tussen de Lopikerwetering bij Lopik en Graaf en de Lekdijk liggen de Polder Wiel en de Polder Vogelzang, beide behorende tot het dorpsgebied en de vroegere heerlijkheid Jaarsveld. De polders hadden een gemeenschappelijke uitwatering op de Lek. Via weteringen werd het water uit de polders naar poldermolens gevoerd, die het water op een lange, smalle boezem brachten die langs de huidige Rolafweg lag. In de Lekdijk lag een heul (uitwateringssluys) via welke het polderwater in een buitendijks

gelegen waterloop terecht kwam. De heul, die gezien het metselwerk uit de negentiende eeuw dateert,

heeft een voorganger gehad uit de zestiende eeuw, gezien het feit dat een herdenkingssteen uit 1599 is ingemetseld. De waterloop in de uiterwaarden is aan beide kanten voorzien van kaden en komt uit bij de ruïne van een poldermolen, die hier volgens oude kaarten heeft gestaan. De molen stond tussen de uitwateringssloot en de Lek.

Uitwateringssloot tussen de heul aan de Lekdijk en de Lek. Aan het eind van de waterloop liggen de restanten van de oude poldermolen.

We hebben hier met een bijzondere situatie te maken. We kennen geen voorbeelden van poldermolens in de uiterwaarden van de grote rivieren. De verklaring van deze situatie is vermoedelijk de volgende. Het water op de Lek was onderhevig aan eb en vloed. Er waren dus vaak omstandigheden waarbij het water uit de boezem niet zonder meer op de Lek geloosd kon worden. Als dat het geval was kon de heul opgezet worden en werd het water door de poldermolen uitgeslagen op de Lek. Steeg het water zo hoog dat de kaden van de uitwateringssloot onderliepen dan kon de molen geen soelaas meer

bieden en moest men de heul sluiten en maar afwachten tot het water ging zakken voordat er weer uitgeslagen kon worden.

In 1872 kwam aan deze situatie een einde toen het stoomgemaal Wiel werd gebouwd. De binnendijs gelegen molens werden overbodig en werden vermoedelijk kort na de bouw van het gemaal afgebroken. Ook de heul verloor haar functie. Of de buitendijs gelegen molen nog dienst heeft gedaan is niet bekend. Het gemaal werd verschillende keren gemoderniseerd en is in 1947 voorzien van een elektrische motor.

2. Bijzondere elementen en vormen van samenhang

- ☐ de vervallen heul (19^e eeuw, met een voorganger uit 1599)
- ☐ de ruïne van de buitendijs gelegen poldermolen
- ☐ de uitwateringssloot met kaden tussen de heul en de buitendijkse molen
- ☐ het voormalige gemaal van de Polder Wiel en de Polder Vogelzang (1872)
- ☐ de wetring langs de Rolafweg, die het water naar de heul en later naar het gemaal transporteerde.

De uitwatering van de polders Wiel en Vogelzang, zoals weergegeven op de topografische kaart uit omstreeks 1850.